

Ongewenste bemoeizucht of morele verantwoordelijkheid

Opvattingen over abortus in het Nederlandse parlementaire debat omtrent interventie en
soevereiniteit

Bachelor scriptie Internationale Betrekkingen en Organisaties

Universiteit Leiden

Lili Pondman

S1422472

Begeleider: Dr. Mr. F.F. Mansvelt Beck

Woorden: 8314

Datum: 12-06-2017

Inhoudsopgave

Inleiding	3-6
Hoofdstuk 1 Soevereiniteit als zelfbeschikking	6-12
- 1.1 Soevereiniteit van de staat	7-9
- 1.2 De acties van Women on Waves vanuit het zelfbeschikkingsrecht	9-12
Hoofdstuk 2 Soevereiniteit als verantwoordelijkheid	12-17
- 2.1 Een vernieuwde opvatting over soevereiniteit	12-14
- 2.2 De acties van Women on Waves vanuit de Responsibility to Protect	14-17
Hoofdstuk 3 Debat- analyse	17-25
- 3.1 Abortus in Nederland	17-18
- 3.2 Onderbouwing van de keuze van het debat	18-19
- 3.3 Soevereiniteit als zelfbeschikking	19-22
- 3.4 Soevereiniteit als verantwoordelijkheid	22-25
Conclusie	25-26
Bronnenlijst	27-29

Inleiding - De (onzichtbare) problematiek.

Abortus is een probleem dat voor velen onzichtbaar is. Het valt onder de meest uitgevoerde medische behandelingen. Wereldwijd worden er jaarlijks 42 miljoen abortussen uitgevoerd. Ongeveer twintig miljoen daarvan vinden plaats in een staat waar abortus verboden is.¹ Deze landen maken abortus bij wet illegaal vanwege de bescherming van het ongeboren kind. Vrouwen die in deze landen toch een abortus uitvoeren, worden vervolgd en terechtgesteld². Daarnaast wordt het arts onmogelijk gemaakt informatie te verschaffen dan wel hulp te bieden. De staat ziet het als een misdrijf om een vrouw te helpen bij een abortus. Recentelijk kreeg een vrouw in Portugal acht jaar gevangenisstraf voor het bieden van veilige abortussen³. Het illegaal maken van abortus heeft echter niet het gewenste resultaat. Het zorgt er niet voor dat een abortus niet wordt uitgevoerd. De wettelijke status van abortus heeft weinig invloed op het gemiddelde aantal abortussen.⁴ Een gevolg van restrictieve abortuswetgeving is dat rijke vrouwen afreizen naar de dichtstbijzijnde staat waar abortus wel is toegestaan. In Ierland reizen ieder jaar duizenden vrouwen naar het buitenland voor een veilige abortus⁵. Vrouwen die niet over de financiële middelen beschikken om af te reizen naar een ander land, zijn aangewezen op risicovolle illegale praktijken.

Door restrictieve abortuswetgeving is het recht op een veilige abortus voorbehouden aan de rijken. Hoe armer vrouwen zijn, des te waarschijnlijk is het, dat zij een ongewenste zwangerschap zelf zullen opwekken of iemand om hulp vragen zonder medische achtergrond⁶. Op deze manier worden minvermogende vrouwen het hardst geraakt door de wetgeving. Dit geeft aan de wet ook een discriminatoir karakter⁷. Portugal heeft een zeer restrictieve abortuswetgeving. Een kwart van alle vrouwen die in dit land een illegale abortus uitvoeren, belandt in het ziekenhuis.⁸ Volgens de Wereld Gezondheidsorganisatie overlijden

¹ E. Ahman & I. Shah, *Unsafe Abortion: Global and Regional Estimates of the Incidence of Unsafe Abortion and Associated Mortality in 2000*, 4e druk, Geneva: World Health Organization (2004) p. 1.

² J. Van Kampen, 'Portugese Abortusstrijd'. *De Groene Amsterdammer*.

<<https://www.groene.nl/artikel/portugese-abortusstrijd>> (Geraadpleegd: 19-05-2017), (2002, 2 februari).

³ *Ibid.*

⁴ 'Iedere 9 minuten overlijdt een vrouw onnodig aan de gevolgen van een illegale en onveilige abortus.'

<<http://www.womenonwaves.org/nl/page/380/safe-abortion-saves-women-s-lives>> (Geraadpleegd: 05-06-2017).

⁵ 'Iers verbod op abortus schendt rechten vrouwen' *Volkskrant* <<https://www.trouw.nl/home/ierse-verbod-op-abortus-schendt-rechten-vrouwen~a4879efd/>> (Geraadpleegd: 03-05-2017), (2010, 16 december).

⁶ 'Iedere 9 minuten overlijdt een vrouw onnodig aan de gevolgen van een illegale en onveilige abortus.'

<<http://www.womenonwaves.org/nl/page/380/safe-abortion-saves-women-s-lives>> (Geraadpleegd: 05-06-2017).

⁷ 'Europees Parlement komt op voor veilige en legale abortus' *Liberties.EU*

<<http://www.liberties.eu/nl/campaigns/safe-legal-abortion-campaign>> (Geraadpleegd: 17-04-2017), (2014-29-09).

⁸ 'Women on Waves vaart uit naar Portugal', (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/584/women-on-waves-sets-sail-to-portugal>> (Geraadpleegd: 28-05-2017).

er jaarlijks rond de 47.000 vrouwen aan de gevolgen van een illegale abortus. Hierdoor verliezen naar schatting 200.000 kinderen hun moeder⁹. Uit deze cijfers wordt duidelijk dat het illegaal maken van abortus, de vraag en nood van vrouwen voor abortus niet tegen houdt.

Met deze kennis richtte Rebecca Gompertz de stichting Women on Waves (WoW) op. De organisatie wil gehoor geven aan de wanhoop van minvermogende vrouwen.

“My fiancé was a virgin, raped and impregnated. She lives in a country with no legal abortions. Family and community believe that if she escaped alive, she didn't fight hard enough, and she is branded as a slut. I have had enough time convincing her not to commit suicide, and she is terrified she might have to bear this child of rape. Through your site I was able to order Arthotec ... I read your site to her over the phone and she now believes she's not the only one, and that there is hope.”¹⁰

Women on Waves, dat nauw samenwerkt met plaatselijke organisaties, wil voorzien in deze dringende medische behoefte. Ze faciliteert veilige, professionele en legale abortussen voor vrouwen die zonder deze hulp aangewezen zouden zijn op onveilige abortuspraktijken. De organisatie verplaatst zich met een boot naar landen waar een restrictieve abortuswetgeving geldt om vervolgens informatie over reproductieve gezondheid te geven. Op internationale wateren heeft ze de mogelijkheid anticonceptie te verschaffen. Ook voert de organisatie vroege abortussen uit door middel van de abortuspil. WoW ziet het als haar taak om overal ter wereld ongewenste zwangerschap en onveilige abortus te voorkomen. Om dit te realiseren vraagt ze wereldwijd aandacht voor de gevolgen van ongewenste zwangerschap en illegale abortus.¹¹ WoW wil vrouwen in staat stellen hun recht op reproductieve gezondheidszorg te realiseren.

WoW is een Nederlandse organisatie. Ze stelt dat haar acties legaal zijn door zich te beroepen op Nederlandse regelgeving. Op internationale wateren geldt namelijk de regelgeving van de vlag waaronder de boot vaart. Zo heeft WoW juridisch gezien een *loophole* gevonden om de restrictieve abortuswetgeving van bijvoorbeeld Portugal of Ierland

⁹ ‘Abortuswet is niet nodig’ <<https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/abortuswet-is-niet-nodig.htm>> (Geraadpleegd: 19-05-2017) (2015, 25 maart).

¹⁰ A. Skinner, ‘Women on Waves Navigating National and International Laws and Values’, *Humanity in Action* <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/152-women-on-waves-navigating-national-and-international-laws-and-values>> (Geraadpleegd: 06-04-2107).

¹¹ ‘Wie zijn wij?’ <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/650/who-are-we>> (Geraadpleegd: 30-03-2017).

te omzeilen¹². Daarnaast acht WoW haar acties legitiem vanwege de bescherming van de gezondheid van vrouwen. Een wetgeving welke veilige abortus onmogelijk maakt, is verantwoordelijk voor de bedreiging van de mentale en fysieke gezondheid van vrouwen. Staten dienen de gezondheid van vrouwen te beschermen. Minvermogende vrouwen krijgen niet de bescherming van hun eigen staat en WoW vervult op deze manier de taak van de overheid.

Het initiatief van WoW heeft echter ook een keerzijde. In hoeverre verleent de organisatie namelijk hulp en bescherming aan vrouwen en in hoeverre proberen ze hun eigen idealen en moraliteit, het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen, te propageren in andere landen? Daarmee roept de humanitaire actie van WoW veel meer vragen op. Het aanmeren met daarbij de inmenging van Women on Waves stuit in geïntervenieerde staten op veel weerstand. De overheid en de bevolking ervaren de acties als het opdringen van een bepaalde moraliteit waarbij de idealen van WoW niet passen binnen de cultuur. De acties worden beschouwd als een vorm van moreel imperialisme.

Sinds het Verdrag van Westfalen, ontstaan in 1648, deed staatssoevereiniteit haar eerste intrede. Dit principe houdt in dat er geen hogere macht bestaat boven de staat. Wanneer de staat het hoogste gezag heeft in haar territorium betekent dit dat andere staten zich niet mogen bemoeien met de binnenlandse politiek. De staat heeft de soevereine macht over haar eigen wetgeving¹³. Met de oprichting van de VN zo'n driehonderd jaar later is dit principe na lange beraadslaging tussen staten nogmaals vastgelegd. De uitkomst hiervan is terug te zien in Artikel 2 lid 4 van het VN-Handvest. *“In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties¹⁴”*. Hier wordt wederom gesteld dat staten zich niet in de staatszaken van een andere staat mengen. Hiermee wordt namelijk de territoriale integriteit en politieke onafhankelijkheid van de staat behouden. Wetgeving over abortus valt onder eigen nationale bevoegdheid en verantwoordelijkheid. Interventie, in welke vorm dan ook, is dus niet toegestaan.

¹² A. Skinner, 'Women on Waves Navigating National and International Laws and Values', *Humanity in Action* <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/152-women-on-waves-navigating-national-and-international-laws-and-values>> (Geraadpleegd: 06-04-2017).

¹³ D. Philpott, "Sovereignty" in E. N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (San Francisco: Stanford University) <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/sovereignty/>> (Geraadpleegd: 05-05-2017), (2016).

¹⁴ 'Handvest van de Verenigde Naties: Doelstellingen en beginselen.' <https://www.europa-nu.nl/id/vh9lpkb93no0/handvest_van_de_verenigde_naties> (Geraadpleegd: 15-04-2017).

De vraag is nu in hoeverre WoW de soevereiniteit aantast wanneer zij haar acties voert en praktijken faciliteert aan de Portugese dan wel Ierse vrouwen. Omdat WoW de Nederlandse wetgeving gebruikt om haar acties te legitimeren, bestaat tevens de vraag in hoeverre deze aantasting ook Nederland valt aan te rekenen.

In de scriptie zal eerst de morele complexiteit van de interveniërende WoW worden onderzocht. Om dit te onderzoeken wordt aan de hand van de opkomende internationale norm over humanitaire interventie, *Responsibility to Protect* (R2P), het morele dilemma van soevereiniteit en humanitaire interventie geanalyseerd. Daarna zal gekeken worden hoe deze morele complexiteit door het Nederlandse parlement wordt gewaardeerd. De onderzoeksvragen worden als volgt geformuleerd:

Wat is de morele complexiteit van de interveniërende acties van Women on Waves?

In hoeverre zien we voor- en tegenstanders van de R2P-doctrine omtrent de acties van Women on Waves terug in het parlementaire debat?

Nederland staat in de wereldpolitiek bekend als een progressief en vooruitstrevend land. Hierbij staan vrijheid en gelijkheid hoog in het vaandel. Volgens de Human Development Index staat Nederland op nummer twee wat betreft gelijkheid tussen man en vrouw¹⁵. Een voorbeeld hiervan is het tolerante abortusbeleid waaruit de acties van WoW hebben kunnen ontstaan. Met de tweede onderzoeksvraag wordt onderzocht in hoeverre Nederland werkelijk zo progressief en vooruitstrevend is als het doet voorkomen. Door debatten te analyseren wordt er onderzocht in hoeverre WoW gewaardeerd wordt. Daarbij kan bekeken worden in hoeverre de progressiviteit van Nederland voorbij de landgrenzen strekt.

Hoofdstuk 1 – Soevereiniteit als zelfbeschikking

De acties van Women on Waves worden enerzijds afgekeurd en anderzijds bejubeld. De geïntervenieerde staat beschouwt het als een aantasting op hun soevereiniteit. In de eerste twee hoofdstukken wordt de morele complexiteit van de interveniërende acties van Women on Waves onderzocht. Hierin wordt bekeken in hoeverre de acties legitiem beschouwd kunnen worden. Aan de hand van het uitgangspunt, soevereiniteit als zelfbeschikkingrecht, worden de acties van WoW geanalyseerd. Hiermee wordt duidelijk waarom de geïntervenieerde staat zoveel weerstand biedt. In

¹⁵ ‘Beste landen om in te wonen 2016, top 20’ <<http://mens-en-samenleving.infonu.nl/internationaal/86670-beste-landen-om-in-te-wonen-2016-top-20.html>> (17-04-2017).

hoofdstuk 2 wordt de andere kant van het verhaal getoond. Hierin wordt uitgegaan van soevereiniteit als verantwoordelijkheid. Hiermee wordt duidelijk wat de reden is voor de bemoeienis van WoW.

1.1 De soevereiniteit van de staat

Staatssoevereiniteit fungeert als essentieel element voor wereldorde. Niet alleen ten behoeve van behoud van internationale vrede en veiligheid maar ook ter verdediging van zwakke staten tegenover sterke staten¹⁶. De staatssoevereiniteit duidt op de bevoegdheid, onafhankelijkheid en wettelijke gelijkheid van staten. In internationale wetgeving wordt het begrip aangeduid om aan te geven dat elke staat bevoegd is haar beleid te maken zonder bemoeienis van andere staten. Internationale wetgeving over soevereiniteit is ontstaan met het Verdrag van Westfalen in 1648.

Het belang van de wederzijdse erkenning van soevereiniteit brengt de regel op non-interventie met zich mee.¹⁷ Een interventie in een staat bedreigt de territoriale integriteit en politieke onafhankelijkheid van de geïntervenieerde staat. Toch kan dit soms worden gerechtvaardigd.¹⁸ Het beginsel staatssoevereiniteit met daarbij de regel van non-interventie houdt in dat burgers het collectieve recht hebben om de eigen zaken zelf te bepalen.¹⁹ Deze doctrine werd voor het eerst omschreven door John Stuart Mill. Hij beargumenteert waarom de internationale orde de staat moet behandelen als een zelfbeschikkende gemeenschap. Ook wanneer binnen deze gemeenschap het recht op een gekozen regering ontbreekt en dit resulteert in een opgelegd beleid. Een staat is zelfbeschikkend, ook al slaagt zij er niet in om vrije politieke instituties te creëren.²⁰ Zelfbeschikking wordt afgenomen wanneer een buitenlandse macht deze vrije instituties voor de gemeenschap realiseert. Het zoeken en bereiken van vrije instituties moet door de burgers zelf gerealiseerd worden anders kan er niet werkelijk gesproken worden van vrije instituties. Het is hen dan opgedrongen.²¹ Mill maakt vervolgens een analogie met het individu. Het bereiken van een deugdzzaam leven kan alleen wanneer het individu dit zelf mag ontwikkelen. Politieke vrijheid berust op deugd van het individu. Het is onrealistisch om te denken dat buitenstaanders deze deugd kunnen

¹⁶ T.G. Weiss & D. Hubert, *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background; Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Ottawa: The International Development Research Centre) (2001), p. 5.

¹⁷ G. Evans, *The Responsibility to Protect: ending Mass Atrocity once and for all*, (Washington D.C.: Brookings Institution Press) (2008), p. 16.

¹⁸ M. Walzer, *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, 4e druk, (New York: Basic Books) (1977), p. 86.

¹⁹ *Ibid.*, p. 87.

²⁰ *Ibid.*, p. 87.

²¹ *Ibid.*, p. 88.

verwezenlijken.²² Wanneer er al een bestaande weerstand bestaat tegen de regering, kunnen buitenstaanders eventueel wel deze groep inspireren om zich af te zetten en de politiek te veranderen. Dit komt echter zelden voor. De vrijheid van een politieke gemeenschap kan alleen verkregen worden door de leden van die gemeenschap. Zelfbeschikking is het recht van een volk om vrij te worden door hun eigen toedoen. Non-interventie berust op dit zojuist beschreven principe van vrijheid. Geen mogendheid mag inbreuk maken op deze vrijheid.²³

Michael Walzer, bekend om zijn werk *Just and Unjust Wars*, is een moderne denker maar met dezelfde opvattingen als Mill. Het stelt dat het idee van gemeenschappelijke integriteit zijn morele en politieke kracht niet alleen ontleent aan de rechten van de huidige generatie maar ook aan vele generaties voor hen. Politieke instituties worden gevormd en bepaald door een overgeërfde cultuur van eerdere generaties.²⁴ De staat is de arena is waar zelfbeschikking gerealiseerd moet worden. Vanuit die gedachte moeten externe krachten van het proces van zelfbeschikking uitgesloten worden.²⁵ Walzer kreeg als kritiek dat hij belang hecht aan de rechten van de staat in plaats van de rechten van het individu. Maar hij stelt juist dat individuele rechten worden geschonden wanneer de gemeenschappelijke integriteit wordt ontkend. Ook wanneer ontkenning van deze rechten vanuit een goede intentie komt.²⁶

De staat wordt gevormd door de gemeenschap van mensen en de regering. De staat eist zowel het recht van territoriale integriteit als het recht van politieke soevereiniteit op tegenover alle andere staten. Volgens Walzer zijn buitenstaanders niet in staat de gemeenschap van mensen te beoordelen. Ze hebben geen kennis van de geschiedenis van het land. Ze zijn niet bekend met de ervaringen van de betreffende gemeenschap. Keuzes die de gemeenschap heeft gemaakt, zijn gebaseerd op cultuur en historie. Buitenstaanders kunnen daardoor niet oordelen over de gemeenschap omdat ze niet kunnen weten welke aspecten ten grondslag liggen aan collectieve gevoelens van loyaliteit of afkeer binnen de gemeenschap. Kennis en oordeel van buitenaf kunnen nooit doorslaggevend zijn bij de beoordeling van het gedrag of waarden van een andere staat. Daarom moet men als buitenstaander de veronderstelling hebben dat er een bepaalde *fit* of geschiktheid bestaat tussen de gemeenschap en haar regering. Hierbij is de staat legitiem. De bestuurders van het land regeren overeenkomstig de tradities van het land. Deze veronderstelling impliceert dus niet anders dan

²² *Ibid.*, p. 87.

²³ *Ibid.*, p. 87.

²⁴ M. Walzer, 'The Moral Standing of States: A Response to Four Critics', *Philosophy & Public Affairs*, 9(3) (1980), p. 211.

²⁵ *Ibid.*, p. 210.

²⁶ *Ibid.*, p. 211.

vanuit een historisch besef respect op te brengen voor een andere cultuur en gemeenschap²⁷.

Vrijheid ligt bij de burgers van de politieke gemeenschap. Burgers staat het vrij weerstand te bieden tegen een onrechtmatige regering, net zoals ze vrij zijn om dit niet te doen. Een revolutie kan altijd gerechtvaardigd worden. Dit gaat niet gelijk op bij een interventie. Een legitimatie voor revolutie betekent niet een legitimatie voor interventie. Interne vrijheid kan niet zomaar verplaatst worden naar een buitenlandse staat waarbij deze vrijheid een recht op interventie wordt.²⁸ Het is niet aan de internationale orde om te bepalen of een staat illegitiem is of niet. Diegene die daarover oordelen zijn de burgers die een gemeenschap vormen. Iedereen mag er oordeel over hebben, alleen de burgers mogen er naar handelen. Er mag niet geïntervenieerd worden tenzij duidelijk is dat de *fit* tussen de regering en de gemeenschap geheel ontbreekt. Zonder dit eigent de verantwoordelijke van de interventie, de rechten van de politieke gemeenschap aan zich toe. De rechten van de burgers worden geschonden omdat ze worden onderbroken in hun proces.²⁹

Volgens Walzer en Mill houdt het fundamentele uitgangspunt van soevereiniteit en non-interventie in, dat gemeenschappelijke integriteit gerespecteerd dient te worden vanwege de verschillende paden van culturele en politieke ontwikkeling. Het ontwikkelen van een democratische rechtsstaat, is een proces dat elk land individueel heeft te doorlopen. Het is een proces wat je niet van buiten kan opleggen.³⁰ Het zijn ontdekkingen die de samenleving zelf moet doen.

1.2 De acties van Women on Waves vanuit het zelfbeschikkingsrecht

In het geval van de acties van Women on Waves is er niet geheel sprake van een interventie zoals Walzer dit in zijn theorie bedoeld. Toch kan er via zijn theorie beargumenteerd worden dat WoW het zelfbeschikkingsrecht van staten aantast. WoW bemoeit zich met binnenlandse wetgeving die door het soevereiniteitsbeginsel beschermt dient te worden van interventie. Deze theorie werd in de praktijk zichtbaar met de gebeurtenissen rondom Portugal. WoW vertrok in 2004 naar Portugal met als doel aandacht te vragen voor de consequenties van illegale abortussen. Daarbij mengde zij zich in binnenlands

²⁷ *Ibid.*, p. 212.

²⁸ *Ibid.*, p. 213-214.

²⁹ *Ibid.*, p. 214.

³⁰ *Ibid.*, p. 215.

beleid doordat ze het proces van legaliseren van abortus wilde versnellen.³¹ Portugal bood weerstand tegen deze bemoeizucht door het schip haar toegang tot de Portugese wateren te ontfangen met behulp van twee oorlogsschepen.³² Door de heftige reactie van Portugal en het besluit van de Portugese minister van Buitenlandse Zaken om het schip te weigeren, werd duidelijk dat het land zich aangetast voelde in haar recht op zelfbeschikking. Volgens de theorie van Walzer zou Portugal geheel gerechtigd zijn geweest WoW te weren in de binnenlandse wateren.

Portugal is een soevereine staat en heeft hierbij het recht op non-interventie van buitenstaanders. Vanuit het oogpunt van zelfbeschikking heeft het land het recht de eigen zaken zelf te bepalen. De abortuswetgeving is gemaakt vanuit een historisch, religieus en cultureel oogpunt. Het is het resultaat van generatie lange normen en waarden. De onderbouwing voor deze wetgeving ligt bij de bescherming van het ongebooren leven. In Portugal is de belangrijkste waarde het menselijk leven, vanaf de conceptie tot de natuurlijke dood. Het land is gerechtigd deze waarden en standpunten te hebben en dit moet geëerbiedigd worden. Zij zit niet te wachten op een stel pioniers die de inboorlingen beschaving komt bijbrengen³³. De bevolking is vrij om te oordelen over abortus, daarbij zijn zij de enige die hierover daadwerkelijk kunnen oordelen. Zij zijn immers geboren en getogen in het land. Daarnaast zijn ze vrij om weerstand te bieden en hiermee verandering aan te brengen in het restrictieve abortusbeleid.

Weerstand werd reeds geboden door lokale organisaties. Zij voeren actie voor de reproductieve rechten van vrouwen.³⁴ Deze vrijheid is hen gerechtigd. Het wordt echter complexer wanneer deze organisaties WoW uitnodigen om hen in deze strijd te helpen. Het is cruciaal dat niet WoW, maar de Portugese vrouwen de initiatiefnemers blijven. WoW moet een positie aannemen waarin zij slechts de organisaties ondersteunt. Dit lijkt niet de intentie te zijn van WoW die met veel publiciteit aandacht wil vragen voor de consequenties van illegale abortussen in Portugal. Dat het land fel weerstand bood tegen de komst van WoW bevestigt deze gedachte. Weerstand mag er zijn tegen de lokale organisaties. Wanneer weerstand geboden wordt tegen buitenlandse instanties, wordt duidelijk dat Portugal is

³¹ 'Women on Waves vaart uit naar Portugal', (z.j.) <<https://www.womenonwaves.org/nl/page/584/women-on-waves-sets-sail-to-portugal>> (Geraadpleegd: 19 mei 2017).

³² 'Is het hier oorlog?', <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/734/is-this-a-war>> (Geraadpleegd: 9 juni 2017).

³³ Europees Parlement, 'Nederlands Abortusschip van de Vereniging "Women on Waves"' [Parlementair Debat] <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20040916+ITEM-001+DOC+XML+V0/NL>> (Geraadpleegd op 5 mei 2017), (2004, 16 september).

³⁴ 'Women on Waves vaart uit naar Portugal', (z.j.) <<https://www.womenonwaves.org/nl/page/584/women-on-waves-sets-sail-to-portugal>> (Geraadpleegd: 19 mei 2017).

aangetast in haar recht op zelfbeschikking. WoW bemoeit zich dus wel degelijk met de interne aangelegenheden.

Volgens Walzer schendt WoW op deze manier de rechten van de Portugese bevolking. WoW wil, zoals zij zelf aangeeft, het proces van legalisering van abortus versnellen. Zij ziet zichzelf als meer ontwikkeld en wil Portugal helpen in deze ontwikkeling. Mocht dit überhaupt het geval zijn, ontnemt zij de vrijheid van de Portugezen. De samenleving met daarin de individuen moeten de vrijheid krijgen om zelf dit proces te doorlopen. Vrij beleid betekent dat dit beleid gerealiseerd wordt door de Portugezen zelf.

Daarnaast voelt Portugal zich zeer gerechtvaardigd om zich te beroepen op het zelfbeschikkingsrecht. De Portugese wet is door een democratisch gekozen parlement goedgekeurd. Niet de overheid maar de meerderheid van de bevolking neemt een standpunt in wat gerespecteerd dient te worden door buitenstaanders³⁵. Dit betekent dat er geen ambiguïteit bestaat over de *fit* tussen de gemeenschap en de regering. De Portugese Europarlementariër Ribeiro e Castro ziet de bemoeienis van WoW als een belediging voor het vrije en democratische Portugal³⁶. Acht jaar voor de bemoeienis van WoW heeft een referendum beslist dat wetgeving rondom abortus niet gewijzigd zou worden³⁷. De abortuswetgeving is dus het gevolg van democratie.

Wanneer de keuze wordt gemaakt om over te gaan op bemoeienis, moet er rekening gehouden worden met de mogelijke negatieve gevolgen die deze actie met zich meebrengt³⁸. De acties van WoW kunnen ook een slechtere situatie creëren voor vrouwen in het desbetreffende land. WoW kan als buitenstaander niet juist oordelen over het beleid en zo verkeerde beslissingen nemen. Om deze reden mag oordeel nooit omgezet worden in actie. Toen WoW actie voerde in Marokko werd dit onverantwoord genoemd.³⁹ Kritiek kwam er vanuit een cultureel oogpunt. Het kan voor een niet-westers land schadelijke gevolgen hebben wanneer typisch westerse actiemethodes worden gebruikt. In Nederland is er acties gevoerd vanuit de Nederlandse vrouwen zelf. De Dolle Mina's voerden actie met teksten als *baas in eigen buik* geschreven op hun lichaam. Dit zou ondenkbaar zijn geweest in een cultuur zoals

³⁵ Europees Parlement, 'Nederlands Abortusschip van de Vereniging "Women on Waves"' [Parlementair Debat] <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20040916+ITEM-001+DOC+XML+V0//NL> (Geraadpleegd op 5 mei 2017), (2004, 16 september).

³⁶ *Ibid.*

³⁷ J. Van Kampen, 'Portugese Abortusstrijd'. *De Groene Amsterdammer*. <<https://www.groene.nl/artikel/portugese-abortusstrijd>> (Geraadpleegd op 19 mei 2017), (2002, 2 februari).

³⁸ Walzer, 1977, *op. Cit.*, p. 86.

³⁹ N. Kasrioui, 'Stille diplomatie bereikt meer dan abortusboot'. *De Volkskrant*. <<https://www.trouw.nl/opinie/stille-diplomatie-bereikt-meer-dan-abortusboot~ae7d94e7/Volkskrant>> (Geraadpleegd: 9-05-2017) (2012, 17 oktober).

Marokko.⁴⁰ Daarnaast bestaan er andere familiegevoelens. Eer is in Marokko van grotere waarde dan in Nederland. Broers dan wel vaders van ongewenst zwangere vrouwen reageren op een andere manier dan Nederlandse broers en vaders zouden doen. Een medicijn wat nu in de apotheek ligt en weliswaar op een illegale wijze toch een veilige miskraam kan oproepen is in Portugal, na bemoeienis van WoW, verboden geworden⁴¹. Als Wow kansarme vrouwen wil helpen, is de weg van stille diplomatie beter⁴². Deze misstanden zijn gemaakt door een Nederlandse zienwijze.

In dit hoofdstuk werd duidelijk waarom geïntervenieerde staten zich verzetten tegen de organisatie Women on Waves. Vanuit de bovenstaande visie is dit heel begrijpelijk en staan ze bovendien in hun recht om WoW te weren. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk hoe Women on Waves haar acties legitimeert. Aan de hand van de opvatting over individuele soevereiniteit met daarbij de R2P-doctrine worden de interveniërende acties van WoW uitgelegd. Het laat zien waarom WoW haar verantwoordelijkheid wil nemen in de problematiek.

Hoofdstuk 2 - Soevereiniteit als verantwoordelijkheid

2.1 Een vernieuwde opvatting over soevereiniteit

‘If humanitarian intervention is indeed an unacceptable assault on sovereignty, how should we respond to a Rwanda, to a Srebrenica—to gross and systematic violations of human rights that offend every precept of our common humanity’⁴³?

Kofi Annan, de voormalige Secretaris-Generaal van de VN, toont hier tijdens de jaarlijkse Algemene Vergadering van de VN, het morele dilemma. Deze uitspraak laat zien dat de klassieke opvatting van soevereiniteit onhoudbaar is. Met de toespraak deed Annan een poging een doorbraak te creëren in het langdure debat tussen soevereiniteit en interventie.

⁴⁰ *Ibid.*

⁴¹ J. Van Kampen, ‘Portugese Abortusstrijd’. *De Groene Amsterdammer*.
<<https://www.groene.nl/artikel/portugese-abortusstrijd>> (Geraadpleegd op 19 mei 2017), (2002, 2 februari).

⁴² *Ibid.*

⁴³ K. A. Annan, ‘Two Concepts of Sovereignty’, *The Economist*
<<http://nbksdbd.tamilnet.com/img/publish/2008/01/TwoconceptsofsovereigntyAnnan.pdf>> (Geraadpleegd: 08-05-2017) (1999, 18 september), p. 49.

Annan vroeg de aandacht voor het belang van mensenrechten. Hij deelde het principe van soevereiniteit op in enerzijds nationale soevereiniteit en anderzijds individuele soevereiniteit. Nationale soevereiniteit houdt de klassieke opvatting soevereiniteit in. Met de toevoeging van individuele soevereiniteit maakte hij duidelijk dat staten het instrument van haar bevolking moeten zijn, niet andersom.

Individuele soevereiniteit houdt de fundamentele vrijheid van elk individu in, welke verankerd is in het VN-Handvest. Deze vorm van soevereiniteit is verbeterd door een vernieuwd en wijdverspreid bewustzijn ten aanzien van mensenrechten. Hierdoor groeit het bewustzijn dat het doel van staten is om mensen te beschermen. Dankzij het Handvest wordt men zich dus bewust van het feit dat het doel bestaat om mensen te beschermen. Artikel 1 bespreekt de bevordering van mensenrechten en fundamentele vrijheden, zonder verschil te maken in geslacht. Susan Okin bespreekt in haar werk *Is Multiculturalism Bad for Women* de genderongelijkheid in staten. Ze ziet de meeste culturen als patriarchaal waarbij de positie van de vrouw structureel benadeeld wordt ten opzichte van de man.⁴⁴ Restrictieve abortuswetgeving is hier een voorbeeld van. Met ontkennen van een veilige abortus worden alleen vrouwen getroffen. De redenering voor het recht op zelfbeschikking houdt in, dat de gemeenschap, met haar historie en cultuur, gerespecteerd moet worden. Wanneer deze gemeenschap een genderbias met zich meebrengt ondermijnt dit de gelijke rechten van de vrouw. Zij wordt hier gediscrimineerd omdat het zelfbeschikkingsrecht van de gemeenschap prevaleert. Het zelfbeschikkingsrecht van de gemeenschap komt dus tegenover het individuele zelfbeschikkingsrecht te staan.⁴⁵ Met het ontkennen van reproductieve gezondheidszorg wordt het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw ondermijnt ten behoeve van het zelfbeschikkingsrecht van de gemeenschap. Met individuele soevereiniteit komt er een einde aan de ongelimiteerde zegeviering van het zelfbeschikkingsrecht van de gemeenschap.

De Tweede Wereldoorlog was onder andere de aanleiding voor de nieuwe opvatting over de soevereiniteit van de staat, waarbij menselijke waardigheid centraal kwam te staan. De oprichting van de VN met daarbij de uitbreiding van staten bood nieuwe geluiden, perspectieven en belangen. De snelle groei van mensenrechtenorganisaties in die periode, reflecteerde tevens de veranderende opvatting.⁴⁶ De aandacht verschoof van nationale veiligheid van staten naar menselijke veiligheid. Met de Universele Verklaring van de

⁴⁴ S.M. Okin *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University) (1999) p. 17.

⁴⁵ *Ibid.*, p 10-11.

⁴⁶ G. Evans & M. Sahnoun, *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Ottawa: The International Development Research Centre) (2001), p. 3.

Rechten van de Mens in 1948 kwam de erkenning van de wereldwijde geldigheid van mensenrechten.⁴⁷

Kofi Annan gaf met deze toespraak in 1999 opdracht om een commissie samen te stellen, de *International Commission on Intervention and State Sovereignty* (ICISS), om wereldwijd een politieke consensus te ontwikkelen over interventie en staatssoevereiniteit. De commissie kwam in 2001 met een verslag waarbij soevereiniteit als de *Responsibility to Protect* werd omschreven. Dit houdt in dat nationale overheden de primaire verantwoordelijkheid hebben om hun burgers te beschermen. Mochten zij hier niet in slagen of niet tot bescherming bereid zijn, dan wordt deze verantwoordelijkheid overgegeven aan de internationale gemeenschap, verenigd in de Verenigde Naties.⁴⁸ Vanuit deze visie kan respect voor de soevereiniteit van een staat samengaan met bemoeienis in een interne aangelegenheid. De essentie van de nieuwe opvatting over soevereiniteit van de staat betekent niet dat er bescherming is tegen buitenlandse bemoeienis. Het betekent juist dat er een verplichting voor de staat bestaat. Het heeft de verantwoordelijkheid om het welzijn van haar burgers te beschermen. Met die gedachte kan inmenging bij interne aangelegenheden gezien worden als hulp in plaats van een inbreuk.⁴⁹

2.2 De acties van Women on Waves vanuit de R2P

Vanuit deze focus op mensenrechten beroept Women on Waves zich op de legitimiteit van haar interveniërende acties. Het toestaan dan wel verbieden van abortus is een interne aangelegenheid van een staat. De soevereine staat heeft het recht om hier haar eigen wetgeving over te maken. Hieruit volgt dat de internationale orde zich niet mag bemoeien met de abortuswetgeving van de staat. Toch zijn er de laatste decennia veel rapporten geschreven over abortus waarbij duidelijk wordt dat bij een restrictieve abortuswetgeving, fundamentele rechten in het geding zijn.

Het Europees parlement heeft een commissie opgesteld voor de rechten van de vrouw en genderongelijkheid. Volgens deze commissie is het verlenen van een hoogstaande abortus een mensenrecht. Daarom doet het al sinds 2004 de aanbeveling om abortus legaal en veilig te

⁴⁷ N.J. Schrijver, *Internationaal publiekrecht als wereldrecht*, (Den Haag: Juridische Uitgevers), (2011), p. 26.

⁴⁸ G. Evans & M. Sahnoun. *op. cit.*, p. 2.

⁴⁹ T.G. Weiss & D. Hubert, *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background; Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Ottawa: The International Development Research Centre) (2001), p. 11.

maken voor eenieder binnen de volksgezondheidsstelsels van de EU-lidstaten.⁵⁰ Dit is niet alleen de gedachte van de Europese Unie. Mensenrechtenorganisatie Amnesty International deed een onderzoek naar de wetgeving in Ierland rondom abortus. Hierin concludeert zij dat Ierland de mensenrechten van meisjes en vrouwen schendt. Ierland heeft het meest restrictieve abortusbeleid binnen de EU. Het land geeft een uitzonderlijk hoog recht aan het ongeboren kind wat op onacceptabele wijze ten koste gaat van het leven van de vrouw. Deze wetgeving gaat in tegen internationale verdragen, die geen gelijke rechten verlenen aan het ongeboren kind.⁵¹

Ook het internationaal humanitair recht erkent een legale en veilige abortus als een fundamenteel onderdeel van de mensenrechten van meisjes en vrouwen. Het resulteert in het recht op leven, gelijkheid en gezondheid. Door zeer restrictieve wetgeving wordt het voor vrouwen onmogelijk gemaakt een veilige abortus te verkrijgen. Jaarlijks worden er 11 miljoen illegale en dus onveilige abortussen uitgevoerd. Resultierend in de bedreiging van zowel de fysieke als mentale gezondheid van vrouwen waarbij anno 2017, jaarlijks 47.000 vrouwen de dood vinden. VN-Verdragsorganisaties hebben meerdere malen de relatie getoond tussen enerzijds restrictieve abortuswetten, onveilige en illegale abortussen en anderzijds de hoge ziektecijfers en moedersterfte. Daarnaast hebben zij geoordeeld dat restrictieve abortuswetten mogelijk kunnen leiden tot vernederende en inhumane behandeling van vrouwen⁵².

Women on Waves ziet net als zovelen de massale mensenrechtenschendingen van vrouwen en wil hier niet alleen over schrijven maar ook daadwerkelijk iets aan doen. Ze beroept zich op de opvatting over individuele soevereiniteit en de doctrine R2P. Restrictieve abortuswetgeving is een voorbeeld van het structureel ongelijk behandelen van de vrouw ten opzicht van de man. Met het ontkennen van een veilige abortus wordt alleen de vrouw getroffen. Wanneer er in een gemeenschap genderongelijkheid bestaat, zoals in Ierland of Portugal, wordt dit onderbouwd door het recht op zelfbeschikking van de gemeenschap. Het ontkennen van reproductieve gezondheidszorg ondermijnt het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw ten behoeve van het zelfbeschikkingsrecht van de staat. Individuele soevereiniteit houdt in dat er niet gediscrimineerd mag worden op, onder andere, geslacht. Aan de hand van

⁵⁰ A.E.M Van Lancker, 'Verslag over seksuele en reproductieve gezondheid en rechten' (A5-0223/2002) <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+REPORT+A5-2002-0223+0+DOC+PDF+V0//NL>> (Geraadpleegd: 20-05-2017), (2002, 6 juni).

⁵¹ 'Europees Parlement komt op voor veilige en legale abortus' *LibertiesEU* <<http://www.liberties.eu/nl/campaigns/safe-legal-abortion-campaign>> (Geraadpleegd: 17-04-2017), (2014, 29 september).

⁵² M. Van Loon, 'VN: verbod op abortus Ierland is wreed en discriminerend'. *NRC*, <<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/06/09/vn-verbod-op-abortus-ierland-is-wreed-en-discriminerend-a1406665>> (Geraadpleegd: 23-04-2017), (2016, 9 juni).

deze verschoven opvatting over soevereiniteit legitimeert WoW haar acties. Portugal en Ierland voldoen niet aan de individuele soevereiniteit omdat zij in hun wetgeving genderongelijkheid creëren en hier op basis van geslacht discrimineren.

De R2P-doctrine houdt in dat staten een verantwoordelijkheid hebben de mensenrechten van haar burgers te beschermen. Wanneer zij hier niet in slagen, is het aan de internationale orde om deze verantwoordelijkheid op zich te nemen. WoW ziet het restrictieve abortusbeleid met het ontnemen van het recht op gezondheid, als het schenden van mensenrechten. Zij wil de vrouwen in deze staten beschermen tegen de regering. Voor WoW is dit een manier om haar verantwoordelijk, haar R2P, te nemen.

Uit solidariteit met de onbeschermden vrouwen, neemt WoW actie. Ze vindt een *loophole* om tegelijkertijd vrouwen de rechten te geven die hen ontnomen zijn en tegelijkertijd toch legaal te kunnen handelen. Op twee niveaus probeert WoW de rechten van de vrouw te beschermen. Op kleine schaal neemt ze de verantwoordelijkheid voor het beschermen van de gezondheid van vrouwen door op internationale wateren abortuspillen te verstrekken. Ze beschermt bijvoorbeeld Ierse vrouwen door hen als Nederlander te laten behandelen. De Ierse vrouw wordt op die manier beschermd tegen haar eigen staat. Vanwege de legaliteit van de actie, kan de vrouw niet vervolgd worden, wanneer zij eenmaal terugkomt in haar land. Op grote schaal probeert WoW wereldwijd aandacht te vragen voor de noodzaak van een veilige abortus als existentieel recht van de vrouw.

Noemenswaardig zijn de successen van Women on Waves. Sinds de oprichting van WoW met daarbij de nodige media-aandacht en bemoeienis hebben de staten Portugal, Polen, Spanje een liberalisering van hun wetgeving wat betreft abortus doorgevoerd⁵³. Zelfs het doorgewinterde abortusbeleid van Ierland krijgt nu scheurtjes in de muur. April anno 2017 heeft de minister-president van Ierland een burgertop aangesteld om de kwestie rondom abortus te onderzoeken. 87 procent blijkt voor een verandering van de abortuswet te willen zijn.⁵⁴

Concluderend bestaat er een morele complexiteit over de interveniërende acties van Women on Waves. Het kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. De klassieke opvatting over soevereiniteit beschermt veelal de rechten van de staat. Volgens deze visie handelde

⁵³ A. Skinner, 'Women on Waves Navigating National and International Laws and Values', *Humanity in Action* <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/152-women-on-waves-navigating-national-and-international-laws-and-values>> (Geraadpleegd: 06-04-2107).

⁵⁴ 'Ierse abortuswetgeving op de schop?', *Nieuwsuur* <<http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2169615-ierse-abortuswetgeving-op-de-schop.html>> (Geraadpleegd: 20-05-2017), (2017, 22 april)

Portugal in haar recht door zich te verdedigen tegen de interveniërende acties van WoW. Met de oprichting van de VN is er een veranderende opvatting over soevereiniteit ontstaan. Het uitgangspunt hierbij is dat de staat als primaire actor, de verantwoordelijkheid heeft haar burgers te beschermen. WoW meent dat Portugal hierin verzuimt. Vrouwen wordt het recht op gezondheidszorg ontnomen. Op basis van de bescherming van de mensenrechten van vrouwen, legitimeert WoW haar acties.

Hoofdstuk 3 - Debat-analyse

3.1 Abortus in Nederland

De problematiek rondom de illegaliteit en onveiligheid van abortus is ook Nederlandse vrouwen niet ontschoten. In 1911 werd abortus in Nederland verboden. Als gevolg daarvan werden geregeld illegale abortussen uitgevoerd. Vrouwen met voldoende financiële middelen vertrokken naar Engeland om een veilige abortus te krijgen.⁵⁵ Pas in 1984 werd abortuswetgeving gelegaliseerd. Onder de Wet afbreking zwangerschap (WAZ), wordt abortus onder bepaalde voorwaarden toegestaan. Een behandeling moet uitgevoerd worden in een kliniek of ziekenhuis dat daarvoor een vergunning van de overheid heeft.

Belangrijk voor alle controverse rondom WoW is de betekenis van de overtijdbehandeling (OTB). Overtijdbehandeling kan plaatsvinden wanneer een vrouw minimaal 10 dagen en maximaal 16 dagen overtijd is (het uitblijven van de menstruatie). Bij deze behandeling wordt met een abortuspil het vruchtblaasje uitgestoten en ontwikkelt de zwangerschap zich niet verder.⁵⁶ Sinds abortus is gelegaliseerd bestaat er controverse of deze overtijdbehandeling onder de WAZ valt. Voormalig Minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport (VWS) Brinkman en Borst hebben geoordeeld dat de OTB juridisch niet onder de WAZ valt. Zij werden hierin gesteund door de Raad van State en de Hoge Raad.⁵⁷ Dit houdt in dat er bij een OTB geen vergunning noodzakelijk is. Tevens betekent dit dat er geen verplichte bedenktijd van vijf dagen wordt geëist. Bij een abortus buiten de WAZ is dit wettelijk wel verplicht. Het wegvallen van deze twee voorwaarden bij de OTB is cruciaal

⁵⁵ 'Abortus in Nederland: een roerige geschiedenis' *Historiek* <<http://historiek.net/abortus-nederland-geschiedenis/4642/>> (Geraadpleegd: 13-05-2017), (2009-18-05).

⁵⁶ 'Overtijdbehandeling' <<http://www.casaklinieken.nl/nl/hulpaanbod/ongewenst-zwanger/abortus-behandeling/overtijdbehandeling>> (Geraadpleegd: 11-05-2017).

⁵⁷ 'Juridische positie Women on Waves en Overtijdbehandeling' (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/611/legal-position-of-women-on-waves>> (Geraadpleegd: 17-04-2017).

voor WoW. Een abortuskliniek op internationale wateren kan namelijk onmogelijk voldoen aan deze twee eisen. Na de uitspraak van Minister Borst dat de OTB niet onder de WAZ valt, hebben tal van ministers geprobeerd dit terug draaien

In 2001 vroeg WoW toestemming om op internationale wateren de mogelijkheid te krijgen een ongewenste zwangerschap af te breken.⁵⁸ Dit verzoek werd afgewezen. Volgens minister Borst was het onmogelijk om te voldoen aan de kwaliteitseisen van een kliniek zoals op het vaste land. Mochten er dingen mis gaan, kon hieraan geen hulp geboden worden. Daarentegen gaf zij wel goedkeuring voor het uitvoeren van een overtijdbehandeling.⁵⁹

3.2 Onderbouwing voor de keuze van het debat

In dit onderzoek wordt gebruikt gemaakt van twee debatten. Één in 2002 en één in 2004. Rond deze periode begonnen de ideeën van de R2P-roductie ook vorm te krijgen. Het is interessant om te bekijken in hoeverre deze doctrine terug te zien is in het debat. Het eerste debat is een voorbode op het tweede debat.

Het debat in 2002 betreft de vergunning voor het verlenen van een OTB in internationale wateren. WoW is een ideële organisatie die de reproductieve gezondheid voor vrouwen wil verwezenlijken. Noodzaak voor hulp zullen veel politieke partijen in Nederland erkennen. De Europese Commissie had tevens dezelfde doelstellingen aan het Parlement en de Raad voorgelegd. In hoeverre er weerstand van de andere staat te verwachten viel, was nog onbekend. De consequenties van de vergunning werden duidelijk met de situatie in Portugal.

Het debat in 2004 gaat over de daadwerkelijke bemoeienis van WoW. Zoals al eerder in hoofdstuk 2.2 genoemd, weigerde Portugal WoW de toegang tot haar binnenlandse wateren. Portugal beroept zich in deze keuze op de bescherming van de internationale orde en volksgezondheid. In reactie hierop wordt er een spoeddebat aangevraagd. Wanneer een staat weigert doorgang te verlenen aan een boot, schendt dit internationale verdragen. Portugal schendt het recht op vrije informatie en vrijheid van meningsuiting. Tevens zetten de Kamerleden grote vraagtekens bij de argumentatie van Portugal. Het is voor velen onduidelijk hoe WoW de internationale orde en volksgezondheid kan bedreigen. Zo vindt mevrouw Arib dat Portugal oneigenlijke juridische argumenten heeft gebruikt om WoW te weren⁶⁰. Hierin

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ E. Borst-Eilers, 'Women on Waves' [kamerbrief] <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/3083/letter-minister-vws-with-permission-menstrual-regulation>> (Geraadpleegd: 12-05-2017), (2002, 28 juni).

⁶⁰ Tweede Kamer. 2003-2004. 'Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten', *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6024.

werd zij vijf jaar later gelijkgesteld. Het Europese Hof van de Rechten van de Mens bepaalde in 2009 dat Portugal onrechtmatig handelde. De vrijheid van meningsuiting van WoW werd door Portugal geschonden.⁶¹ Het is interessant te onderzoeken in hoeverre de standpunten van de partijen hetzelfde zijn gebleven.

3.3 Soevereiniteit als zelfbeschikking

Het uitgangspunt van staatssoevereiniteit als zelfbeschikking is terug te zien in de beide debatten. Het fundamentele uitgangspunt van soevereiniteit als zelfbeschikking, zo ook vernoemd in hoofdstuk 2, houdt in dat een staat het recht heeft op non-interventie. De staat heeft het recht de zaken zelf te kunnen bepalen. Dit uitgangspunt is in beide debatten terug te zien.

Vanuit de positie van de minister van Buitenlandse Zaken (BZ), de heer Bot, ligt het voor de hand de soevereiniteit van Portugal te willen respecteren. De goede relaties met Portugal moeten behouden blijven. Hij ziet zeker de noodzaak voor hulp aan Portugese vrouwen maar het is voor hem duidelijk dat er geen mogelijkheid bestaat om te interveniëren. Op diplomatieke wijze kan de minister eventueel de Portugese collega's aanspreken op de vermeende abortuswet. Hij meent echter dat Portugal hier niet positief op zal reageren. Het zijn de zaken van Portugal en Nederland moet zich hier niet mee bemoeien. De minister zou deze reactie van Portugal terecht vinden.⁶² Dit getuigt van een soevereiniteitsprincipe waarbij geen ruimte bestaat voor bemoeienis. Hoe de minister de actie van Portugal ook betreurt, Portugal heeft wel in haar recht gehandeld. De minister legitimeert tevens zijn argumentatie op de democratische rechtsstaat van Portugal. De wetgeving wordt goedgekeurd door een democratisch gekozen parlement. Daarbij heeft een referendum in 1998 besloten de abortuswetgeving niet te wijzigen. Dit betekent dat we de keuzes op basis van de wetgeving van Portugal moeten respecteren.⁶³ Portugal heeft het recht om te bepalen dat abortus strijdig is met de openbare orde en volksgezondheid. Met deze uitspraak drukt de minister het zelfbeschikkingsrecht van Portugal uit.

Het CDA deelt deze opvattingen van de minister. De partij acht de actie van Portugal rechtmatig. Zo stelt zij dat wanneer een staat WoW ervaart als een bedreiging, dit aan de

⁶¹ EHRM, 31276/05, < http://www.womenonwaves.org/nl/media/inline/2012/4/4/picture_5.jpg > (Geraadpleegd: 20-05-2017), (2009, 3 februari).

⁶² Tweede Kamer. 2003-2004. 'Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten', *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6029.

⁶³ *Ibid.*, p. 6028.

autonome staat zelf is om te bepalen. Het CDA vindt dat buitenstaanders niet het recht hebben om de redenering of ervaring van Portugal te betwisten dan wel te beoordelen⁶⁴. Dit betekent dat het CDA niet vindt dat Portugal haar acties of besluiten over interne zaken hoeft te verantwoorden aan de internationale orde. Zelfs Europese verdragen worden voor het CDA van ondergeschikt belang omdat ze door de staten ingevuld kunnen worden op een manier die voor de desbetreffende staat het gunstigst is.⁶⁵ Met deze opvatting geeft de partij veel gewicht aan het soevereiniteitsprincipe waarbij de internationale politiek niet het recht heeft om zich te bemoeien met acties van de staat. Wanneer de staat zich wel mengt in deze zaken is er sprake van de aantasting van het zelfbeschikkingsrecht van staten. Hiermee getuigt het CDA van die overeenkomst met de visie van soevereiniteit als zelfbeschikking. Daarnaast kaart de partij in het debat van 2004 de wederzijdse erkenning van soevereiniteit aan. Het respecteren van bevriende lidstaten acht de partij van grote waarde. Hierbij passen geen acties die provocerend werken. Zo wil Nederland ook niet behandeld worden, stelt het CDA. Wanneer een regering iets vindt van een andere regering, kan zij hier op aangesproken worden. Een volwassen en diplomatieke wijze toont respect voor de staat dat het verdient.⁶⁶

De VVD is een partij waarbij de individuele keuzevrijheid centraal staat. In het debat in 2002 was zij nog niet zo uitgesproken over de kwestie omdat zij het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen van hoge waarde acht. Hier werd voor de partij de morele complexiteit goed duidelijk waarbij het enerzijds gaat om individueel zelfbeschikkingsrecht en anderzijds om het zelfbeschikkingsrecht van de staat.⁶⁷ In het debat in 2004 werd haar positie duidelijk. Hierin stelt de partij dat Nederland de acties van Portugal moet respecteren vanwege de democratische meerderheid tegen abortus.⁶⁸ Hiermee geeft ze prioriteit aan het zelfbeschikkingsrecht van een staat ten koste van het zelfbeschikkingsrecht van vrouwen.

De partijen SGP en CU scharen zich in het morele complex aan de kant van de staatssoevereiniteit als zelfbeschikking. Ze stellen dat er met de komst van WoW een zeker moreel imperialisme ontstaat. Het is verkeerd om morele normen op te dringen aan een land

⁶⁴ *Ibid.*, p. 6025.

⁶⁵ *Ibid.*, p. 6025.

⁶⁶ Tweede Kamer. 2001-2002. 'Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot', *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5358-5359.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 5357.

⁶⁸ Tweede Kamer. 2003-2004. 'Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten', *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6027.

waar dit niet binnen het rechtssysteem, noch de cultuur past.⁶⁹ Deze argumentatie voor staatssoevereiniteit is echter niet geheel zuiver. Het te voeren debat wordt enigszins belemmerd omdat de confessionele partijen en dan met name, de CU en de SGP abortus moreel verwerpelijk vinden op basis van de bescherming van het ongeboren kind. Beide partijen zouden de wetgeving omtrent abortus graag zien veranderen. De SGP wil de legalisering van abortus terugdraaien. Zelfs bij verkrachting zou een vrouw geen abortus mogen plegen.⁷⁰ De CU geeft in het debat in 2002 aan de overtuiging te hebben dat abortus alleen is toegestaan wanneer het leven van de vrouw in gevaar komt. Sociale, financiële of andere motieven zijn van ondergeschikt belang voor de rechten van het ongeboren kind.⁷¹ Deze opvatting past eerder bij de wetgeving van Ierland of Portugal waar WoW zich mee wil bemoeien, dan dat het past in de Nederlandse wetgeving. Vanwege de gedeelde normen en waarden is het goed te begrijpen dat de partijen in het debat omtrent vergunningverlening, zich verzetten tegen de vergunning. Ze vinden het beschamend dat deze wetgeving als ‘exportartikel’ wordt aangeboden in andere landen.⁷²

Het is interessant te zien dat beide partijen de R2P-doctrine wel als nieuwe internationale norm erkennen en deze ook breed willen inzetten⁷³⁷⁴. De SGP en de CU zien vrijheid van geloof als mensenrecht. Om die reden moet Nederland als land, maar ook in samenwerking met de VN en de EU dit mensenrecht beschermen en zo nodig interveniëren.⁷⁵ Vanuit deze gedachte is het sprekend dat juist deze partijen zich in het debat omtrent abortus beroepen op staatssoevereiniteit aangezien het beschermen van mensenrechten voor hen absolute prioriteit heeft. Beide partijen erkennen (veilige) abortus niet als mensenrecht. Het ongeboren leven verdient juist bescherming. Vanuit deze argumentatie is er geen enkele reden om te interveniëren, er wordt immers geen mensenrecht geschonden.

Argumentatie op basis van de mogelijke effecten en consequenties

⁶⁹ Tweede Kamer. 2001-2002. ‘Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot’, *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5351, 5354.

⁷⁰ M. Willems ‘Ophef na uitspraak Van der Staaij: geen abortus na verkrachting’, *NRC* <<https://www.nrc.nl/nieuws/2012/08/28/van-der-staij-geen-abortus-na-verkrachting-a1484201>> (Geraadpleegd: 28-05-2017) (2012, 28 augustus).

⁷¹ Tweede Kamer. 2001-2002. ‘Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot’, *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p.5357.

⁷² *Ibid.*, p. 5356.

⁷³ Joël Voordewind, (z.j.) ‘Defensie’ <<https://www.christenunie.nl/standpunt/defensie>> (Geraadpleegd: 16-05-2017).

⁷⁴ H. Krooneman, *Een Ongemakkelijke Waarheid: SGP-beleidsnotitie over geloofsvervolgung vandaag*, (Den Haag: SGP-fractie Tweede Kamer) (2014).

⁷⁵ Joël Voordewind, *loc. cit.*

Naast het principiële argument voor zelfbeschikking bestaat er nog een onderbouwing van het zelfbeschikkingsrecht op basis van de effecten van de bemoeienis. Het CDA stelt dat Nederland met deze actie wel een olifant lijkt die de Portugese porseleinenkast betreedt⁷⁶. Er moet gekeken worden naar de mogelijke negatieve effecten van bemoeienis. De heer Ormel (CDA) probeert duidelijk te maken dat elke staat haar eigen wetgeving heeft welke gebaseerd is op een decennia lang proces van verandering. Dat moet gerespecteerd worden. Verandering komt van binnenuit en het exporteren van een bepaalde moraal heeft misschien niet de gewenste gevolgen aangezien deze moraal past in een andere cultuur met een ander proces. Ook al is het met goede intentie, het kan contraproductief werken.⁷⁷ In 2002, voordat er door WoW geïntervenieerd was, voorspelde de SGP al dat er heel ontstemd gereageerd zou worden op de organisatie. Hiermee moet ook rekening gehouden worden.⁷⁸

4.4 Soevereiniteit als verantwoordelijkheid

Vanuit de visie soevereiniteit als verantwoordelijkheid, heeft de staat een verplichting om het welzijn van haar burgers te beschermen. Wanneer de staat hierin verzaakt en de mensenrechten van haar burgers niet kan of wil beschermen, wordt verantwoordelijkheid bij de internationale orde gelegd.

In beide debatten komt naar voren dat verschillende partijen het erg oneens zijn met de restrictieve abortuswetgeving van bijvoorbeeld Ierland en Portugal. Daarbij bekrachtigen ze hun positie door het debat te verplaatsen naar Europees niveau. In dezelfde periode stemde het Europees parlement met een meerderheid voor de vrije toegang van veilige abortus, noodconceptie en overtijdbehandelingen. Voorstanders van de acties van WoW gebruiken het Europees parlement als autoriteitsargument om aan te geven dat abortusbeleid ook in Portugal en Ierland gelegaliseerd moet worden.⁷⁹ Met de toevoeging van Europa wordt extra kracht bijgezet in de opvatting dat veilige abortus tot een mensenrecht behoort. Wanneer wetgeving de bevolking schaadt, is er nog geen sprake van het schenden van een mensenrecht. Voor de

⁷⁶ Tweede Kamer. 2003-2004. ‘Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten’, *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6026.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 6029.

⁷⁸ Tweede Kamer. 2001-2002. ‘Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot’, *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5354.

⁷⁹ *Ibid.*, p. 5352, 5355.

legitimiteit van bemoeienis van buitenstaanders moet in eerst instantie sprake zijn van een schending van mensenrechten.

Voor de partijen D66, Groen Links en de PvdA is veilige abortus weldegelijk een mensenrecht. Deze partijen willen de Kamer ervan bewust maken dat de gezondheid van vrouwen in landen waar een restrictieve abortuswetgeving bestaat, ernstig geschaad wordt.⁸⁰ Ze laten in de beide debatten hun afkeer horen voor de verschrikkelijke situatie waarin ongewenst zwangere vrouwen verkeren. De afwezigheid van een veilige abortus zorgt voor veel leed bij vrouwen. Elke vijf minuten sterft er een vrouw aan de gevolgen van een illegale abortus, aldus Van der Laan (D66)⁸². In landen waar een restrictieve abortuswetgeving bestaat, zoals in Portugal, slaagt de staat er niet in om het recht op gezondheid te waarborgen. Zij schenden hierin dus een mensenrecht. Het element van de schending van mensenrechten zien we in beide debatten terug.

Minister Borst noemt in het debat in 2002 de restrictieve abortus als een onthouding van de meest elementaire rechten die de staat juist moet garanderen en beschermen⁸³. Het accepteren van veilige abortus als mensenrecht betekent echter nog niet dat de partijen ook achter het standpunt staan om de verantwoordelijkheid over te geven aan de internationale orde. Met WoW is Nederland diegene die de verantwoordelijkheid op zich neemt. Dit kan negatieve gevolgen hebben. Nederland kan hierdoor bijvoorbeeld haar diplomatieke relaties verslechteren.

Met het verlenen van een vergunning wordt de positie van minister Borst duidelijk. Met dit besluit krijgt WoW toestemming om op internationale wateren een overtijdbehandeling uit te voeren door middel van de abortuspil. Juridisch gezien heeft WoW misschien geen vergunning nodig. In de praktijk wordt er in Nederland echter nooit een OTB uitgevoerd buiten de erkende abortuskliniek. Dit vanwege medische redenen. De minister maakt voor de organisatie dus een uitzondering. Ze beargumenteert ten eerste dat mensenrechten geschonden worden. Ten tweede wordt met haar besluit duidelijk dat ze vindt

⁸⁰ Tweede Kamer. 2003-2004. 'Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten', *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6025.

⁸¹ Tweede Kamer. 2001-2002. 'Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot', *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5355.

⁸² Tweede Kamer. 2003-2004. 'Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten', *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6027.

⁸³ Tweede Kamer. 2001-2002. 'Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot', *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5352.

dat ook een buitenstaande organisatie zich hiermee mag bemoeien. Minister Borst ziet het dramatisch onrecht en staat achter de acties van WoW omdat deze organisatie dit onrecht kan verminderen. Hiervoor geeft ze dan ook haar goedkeuring, wetende dat abortus als zodanig een interne aangelegenheid is en dus ingaat tegen de soevereiniteit van de staat. Het bieden van een veilige abortus, het beschermen van mensenrechten stelt de minister boven het respecteren van de soevereiniteit van de staat.

Tegenstanders van WoW beroepen zich meermaals op het opgeheven vingertje van Nederland. Mevrouw Tonkens vindt dit vingertje van Nederland niet erg. Ze vindt dat daar goede redenen voor zijn. Zoals mevrouw Arib al eerder opmerkte werden Nederlandse vrouwen, voordat de Nederlandse abortuswet bestond, geholpen door onder andere ex-Joegoslavië om een veilige abortus te krijgen. Bij het proces van legalisering van abortus is Nederland dus geholpen door buitenstaanders. Dit ziet mevrouw Arib als positief en beoogt met die gedachte nu ook andere staten te helpen bij de versnelling van dit proces. Mevrouw Tonkens vult hierbij aan dat Nederland trots mag zijn op het goede abortusbeleid wat met veel inspanning verworven is. Nederland mag daarnaast trots zijn dat deze boot bestaat en aanwezig is waar de gezondheid van vrouwen wordt bedreigd door een slecht abortusbeleid.⁸⁴

Ook Mevrouw Arib is een groot voorstander van de vergunning. Naast het feit dat zij dezelfde argumenten hanteert als minister Borst maakt, noemt ze expliciet het begrip verantwoordelijkheid.

“Ik wil hier nog zeggen dat wij voor 100% achter dit besluit staan. Wij vinden het een verantwoordelijkheid van de Nederlandse overheid om vrouwen in landen waar abortus verboden is, te steunen. Organisaties als Women on Waves die hulp bieden aan vrouwen in landen waar vrouwen geen zelfbeschikkingsrecht hebben, verdienen respect en waardering en mogen niet als een criminele organisatie worden neergezet”⁸⁵.

Samen met de eerdere uitspraak van mevrouw Arib komt dit bijna geheel overeen met de doctrine *Responsibility to Protect*. Daar waar staten hun burgers niet beschermen is het aan de internationale orde om de verantwoordelijkheid daarvoor te nemen. Daarbij geldt de regel dat diegene die kan handelen ook moet handelen. Mevrouw Arib vindt dat Nederland de

⁸⁴ Tweede Kamer. 2003-2004. ‘Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten’, *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6026.

⁸⁵ Tweede Kamer. 2001-2002. ‘Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot’, *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5355.

verantwoordelijkheid op zich moet nemen om die vrouwen te beschermen die niet door hun eigen staat worden beschermd. We hebben daarin een zekere verantwoordelijkheid. Door een vergunning te verstrekken aan WoW zijn we in staat onrecht teniet te doen.

De uitspraak van mevrouw Arib sluit tevens aan bij de opvattingen die bestaan over individuele soevereiniteit. Deze visie houdt immers in dat elk individu, ongeacht geslacht, het fundamentele recht heeft op vrijheid en bescherming van zij of haar mensenrechten. Soevereiniteit kan alleen dan bestaan wanneer mensenrechten worden beschermd. Mevrouw Arib geeft aan dat landen die restrictieve abortuswetgeving hanteren, zich schuldig maken aan genderongelijkheid. De wetgeving zorgt ervoor dat specifiek vrouwen, het zelfbeschikkingsrecht wordt afgenomen. De wetgeving discrimineert op basis van geslacht. Met behulp van het principe individuele soevereiniteit kan, Nederland de acties van WoW legitimeren.

Conclusie

Wat is de morele complexiteit van de interveniërende acties van Women on Waves?

Na het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de interveniërende acties van Women on Waves een morele complexiteit met zich meebrengen. Staten die door WoW geïntervenieerd worden, bieden veel weerstand tegen deze inmenging. Ze voelen zich door WoW aangetast in hun soevereiniteit. Het principe van het recht op zelfbeschikking houdt in dat elke staat het recht heeft op non-interventie. Dit recht ontleent de staat aan de vrijheid van haar gemeenschap. Wanneer WoW, als buitenlandse organisatie zich bemoeit met interne aangelegenheden van een staat, ontnemt zij de bevolking haar rechten en vrijheid. Het proces van legalisatie van abortus moet in vrijheid worden doorlopen. Het kunstmatig versnellen hiervan heeft voor de lange termijn meestal niet de gewenste effecten. Culturele, historische en religieuze factoren liggen vaak verscholen in de gemeenschap. Hierdoor zal de bemoeienis van WoW eventueel schade kunnen berokkenen omdat zij de gevolgen van haar bemoeienis niet kan overzien.

Aan de andere kant mag er ook niet weggekeken worden van de mensenrechtenschendingen. Een staat die een restrictief abortusbeleid hanteert, is verantwoordelijk voor de bedreiging van de gezondheid van vrouwen. Hiermee schendt de staat een mensenrecht. Sinds de oprichting van de VN is er een veranderde opvatting ontstaan

over soevereiniteit. Hierbij wordt uitgegaan van verantwoordelijkheden van de staat in plaats van haar rechten. Met de opkomst van de *Responsibility to Protect* is er een kentering gekomen in de klassieke opvatting over soevereiniteit met daarbij het principe van non-interventie. De internationale gemeenschap mag zich in een staat bemoeien wanneer de staat de mensenrechten van haar burgers schendt. Vanuit deze redenering legitimeert WoW haar acties. De staten Portugal en Ierland schenden de rechten van de vrouw door hen reproductieve gezondheid te ontfemen. Hiermee voldoet de staat niet aan de uitgangspunten van individuele soevereiniteit. Zij discrimineert namelijk op basis van geslacht. Wetgeving treft alleen de vrouwen. Voor WoW is het verstrekken van hulp een manier om verantwoordelijkheid te nemen dat past binnen de individuele soevereiniteit en het principe van R2P.

In hoeverre zien we voor- en tegenstanders van de R2P-doctrine omtrent de acties van Women on Waves terug in het parlementaire debat?

De periode voor de legalisering van abortus waren Nederlandse vrouwen aangewezen op onveilige en illegale abortussen. Veel vrouwen reisden naar Engeland voor een veilige abortus. Niet alleen de theorie maar ook de praktijk van gevolgen van restrictieve abortuswetgeving, is ook Nederland niet ontgaan. In de parlementaire debatten is te zien hoe vooral de linkse partijen het onrecht voor de vrouwen aan het hart gaat. Deze partijen juichen de komst van de organisatie toe en willen de kamer overtuigen van de noodzaak van deze organisatie. Vrouwen sterven onnodig door de gevolgen van wetgeving. Nederland kan een positieve bijdrage leveren aan de bescherming van deze vrouwen. De PvdA vindt het zelfs de verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering om WoW in haar acties te steunen. De progressiviteit van deze partijen strekt dus verder dan de landgrenzen.

Veelal vanuit de confessionele hoek zijn tegengeluiden te horen. Deze partijen vinden het schadelijk voor de geïntervenieerde bevolking om een bepaalde moraliteit aan hen op te dringen. Zij beroepen zich op de wederzijdse soevereiniteit. Het is belangrijk om op een vriendelijke en diplomatieke wijze met staten om te gaan. Provoceren levert geen enkel gewenst effect, zeker niet voor Nederland zelf. Hierin laat Nederland haar conservatieve kant zien, waarin progressiviteit ook binnen eigen landgrenzen ter discussie staat.

Literatuurlijst

- ‘Abortus in Nederland: een roerige geschiedenis’ (2009, 18 mei) *Historiek*
<<http://historiek.net/abortus-nederland-geschiedenis/4642/>> (Geraadpleegd: 13-05-2017)
- ‘Abortuswet is niet nodig’ (2015, 25 maart) <<https://www.medischcontact.nl/nieuws/laatste-nieuws/artikel/abortuswet-is-niet-nodig.htm>> (Geraadpleegd: 19-05-2017)
- Ahman, E. & Shah, I. (2004) *Unsafe Abortion: Global and Regional Estimates of the Incidence of Unsafe Abortion and Associated Mortality in 2000*, 4e druk, (Geneva: World Health Organization)
- Annan, K. A. (1999, 18 september) ‘Two Concepts of Sovereignty’, *The Economist*
<<http://nbksdbd.tamilnet.com/img/publish/2008/01/TwoconceptsofsovereigntyAnnan.pdf>> (Geraadpleegd: 08-05-2017)
- ‘Beste landen om in te wonen 2016, top 20’ (z.j.) <<http://mens-en-samenleving.infonu.nl/internationaal/86670-beste-landen-om-in-te-wonen-2016-top-20.html>> (17-04-2017).
- Borst-Eilers, E. (2002, 28 juni) ‘Women on Waves’ [kamerbrief]
<<http://www.womenonwaves.org/nl/page/3083/letter-minister-vws-with-permission-menstrual-regulation>> (Geraadpleegd: 12-05-2017)
- EHRM, (2009, 3 februari) 31276/05,
<http://www.womenonwaves.org/nl/media/inline/2012/4/4/picture_5.jpg>
(Geraadpleegd: 20-05-2017)
- ‘Europees Parlement komt op voor veilige en legale abortus’ (2014, 29 september) *Liberties.EU* <<http://www.liberties.eu/nl/campaigns/safe-legal-abortion-campaign>>
(Geraadpleegd: 17-04-2017)
- Europees Parlement, (2004, 16 september) ‘Nederlands Abortusschip van de Vereniging “Women on Waves”’ [Parlementair Debat]
<<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20040916+ITEM-001+DOC+XML+V0//NL>> (Geraadpleegd op 5 mei 2017)
- Evans, G. (2008) *The Responsibility to Protect: ending Mass Atrocity once and for all*, (Washington D.C.: Brookings Institution Press)
- Evans, G. & Sahnoun, M. (2001) *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Ottawa: The International Development Research Centre)
- ‘Handvest van de Verenigde Naties: Doelstellingen en beginselen.’ (z.j.)
<https://www.europa-nu.nl/id/vh9lpkb93no0/handvest_van_de_verenigde_naties>
(Geraadpleegd: 15-04-2017)

- ‘Iedere 9 minuten overlijdt een vrouw onnodig aan de gevolgen van een illegale en onveilige abortus.’ (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/380/safe-abortion-saves-women-s-lives>> (Geraadpleegd: 05-06-2017).
- ‘Ierse abortuswetgeving op de schop?’, (2017, 22 april) *Nieuwsuur* <<http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2169615-ierse-abortuswetgeving-op-de-schop.html>> (Geraadpleegd: 20-05-2017).
- ‘Iers verbod op abortus schendt rechten vrouwen’ (2010, 16 december) *Volkskrant* <<https://www.trouw.nl/home/ierse-verbod-op-abortus-schendt-rechten-vrouwen~a4879efd/>> (Geraadpleegd: 03-05-2017)
- ‘Is het hier oorlog?’, (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/734/is-this-a-war>> (Geraadpleegd: 9 juni 2017)
- Juridische positie Women on Waves en Overtijdbehandeling’ (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/611/legal-position-of-women-on-waves>> (Geraadpleegd: 17-04-2017)
- Kasrioui, N. (2012, 17 oktober) ‘Stille diplomatie bereikt meer dan abortusboot’. *De Volkskrant*. <<https://www.trouw.nl/opinie/stille-diplomatie-bereikt-meer-dan-abortusboot~ae7d94e7/Volkskrant>> (Geraadpleegd: 9-05-2017)
- Krooneman, H. (2014) *Een Ongemakkelijke Waarheid: SGP-beleidsnotitie over geloofsvervolgung vandaag*, (Den Haag: SGP-fractie Tweede Kamer)
- Okin, S.M. (1999) *Is Multiculturalism Bad for Women?* (New Jersey: Princeton University Press)
- ‘Overtijdbehandeling’ <<http://www.casaklinieken.nl/nl/hulpaanbod/ongewenst-zwanger/abortus-behandeling/overtijdbehandeling>> (Geraadpleegd: 11-05-2017)
- Philpott, D. (2016) “Sovereignty” in E. N. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (San Francisco: Stanford University) <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/sovereignty/>> (Geraadpleegd: 05-05-2017)
- Schrijver, N. J. (2011) *Internationaal publiekrecht als wereldrecht*, (Den Haag: Juridische Uitgevers)
- Skinner, A. (z.j.) ‘Women on Waves Navigating National and International Laws and Values’, *Humanity in Action* <<http://www.humanityinaction.org/knowledgebase/152-women-on-waves-navigating-national-and-international-laws-and-values>> (Geraadpleegd: 06-04-2107)
- Tweede Kamer. 2003-2004. ‘Debat over het schip van Women on Waves en de opstelling van de Portugese maritieme autoriteiten’, *Handelingen* nr. 93. (2004-09-01), p. 6024-6030

- Tweede Kamer. 2001-2002. 'Interpellatie-Van der Vlies, gericht tot minister Borst-Eilers, over vergunningverlening aan Women on Waves om overtijdbehandeling toe te passen op de zogeheten abortusboot', *Handelingen* 28460, nr. 90. (2002-07-03), p. 5351-5363
- Van Kampen, J. (2002, 2 februari) 'Portugese Abortusstrijd'. *De Groene Amsterdammer*. <<https://www.groene.nl/artikel/portugese-abortusstrijd>> (Geraadpleegd: 19-05-2017)
- Voordewind, J. (z.j.) 'Defensie' <<https://www.christenunie.nl/standpunt/defensie>> (Geraadpleegd: 16-05-2017)
- Van Lancker, A.E.M. (2002, 6 juni) 'Verslag over seksuele en reproductieve gezondheid en rechten' (A5-0223/2002) <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONGML+REPORT+A5-2002-0223+0+DOC+PDF+V0//NL>> (Geraadpleegd: 20-05-2017)
- Van Loon, M. (2016, 9 juni) 'VN: verbod op abortus Ierland is wreed en discriminerend'. *NRC*, <<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/06/09/vn-verbod-op-abortus-ierland-is-wreed-en-discriminerend-a1406665>> (Geraadpleegd: 23-04-2017)
- Walzer, M. (1977) *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, 4e druk, (New York: Basic Books)
- Walzer, M. (1980) 'The Moral Standing of States: A Response to Four Critics', *Philosophy & Public Affairs*, 9(3) p. 209-229
- Weiss, T.G. & D. Hubert, D. (2001) *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background; Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*, (Ottawa: The International Development Research Centre)
- 'Wie zijn wij?' (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/650/who-are-weWomen on Waves>> (Geraadpleegd: 30-03-2017)
- Willems, M. (2012, 28 augustus) 'Ophef na uitspraak Van der Staaij: geen abortus na verkrachting', *NRC* <<https://www.nrc.nl/nieuws/2012/08/28/van-der-staij-geen-abortus-na-verkrachting-a1484201>> (Geraadpleegd: 28-05-2017)
- 'Women on Waves vaart uit naar Portugal', (z.j.) <<http://www.womenonwaves.org/nl/page/584/women-on-waves-sets-sail-to-portugal>> (Geraadpleegd: 28-05-2017)